

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ВИНИКНЕННЯ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АТО

У статті представлено теоретичний огляд питання змін психічного здоров'я військовослужбовців, який формується під впливом екстремальних умов. Розглянуті основні психоемоційні стани військовослужбовців в умовах бойових дій. Охарактеризовано основні ситуаційно-середовищні, супутні чинники психологічних факторів бойового стресу військовослужбовців – учасників АТО. Аналізується сутність «бойового стресу» та умови реагування на нього, зазначається вплив форм страху, переживання болю та адаптації психіки в умовах бойових дій.

Розглянуті основні моделі та напрямки бойового стресу, які дозволили визначитися з розумінням даної категорії та обґрунтувати як зовнішні так і внутрішні причини його виникнення.

Проаналізовано досвід участі частин, підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань у антитерористичній операції на сході країни, який засвідчив про актуальність як проблеми виникнення психофізіологічних реакцій військових на стресогенні чинники бою, так і проблеми необхідності психологічного супроводження після ведення бойових дій військовослужбовців та надання їм у разі необхідності оперативної психологічної допомоги.

Зроблений висновок, що для запобігання патологічних змін психічного здоров'я, доцільно значно покращити психологічний супровід військовослужбовців шляхом проведення тренінгів перед відправкою у зону бойових дій та після перебування в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: військова психологія, психоемоційний стан, бойовий стрес, екстремальні умови, бойові дії.

Вступ. В світлі політичних подій останніх трьох років стає доцільним питання збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Проблеми, що виникають при зміні психоемоційного стану учасників бойових дій внаслідок переживання в екстремальних умовах привертає до себе все більше уваги, у зв'язку зі зростаючою кількістю військових конфліктів в світі та в Україні зокрема.

Досвід бойових дій свідчить, що військові разом з неминучими втратами несуть значні психогенні втрати. Отримані військовослужбовцями психічні травми, в свою чергу призводять до розладів психічної діяльності, повної чи часткової втрати боєздатності. Світова статистика наочно свідчить про ріст актуальності проблеми психогенних втрат в процесі бойових і миротворчих операцій, локальних війн та конфліктів.

Про початок проведення антитерористичної операції (АТО) згідно з Указом Президента №405/2014 від 13.04.2014 року¹ було введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони. За цей час Україна провела 6 хвиль мобілізації, за результатами яких ряди Збройних Сил поповнили 210 тисяч військовослужбовців.

До цього часу в зоні АТО знаходились 69 тисяч українських військовослужбовців для яких це є суровим випробуванням власних сил, можливості та вміння протистояти екстремальним ситуаціям в бойовій обстановці.

Досвід участі військовослужбовців у антитерористичній операції на сході країни переконливо свідчить про актуальність проблеми виникнення психофізіологічних реакцій на стресогенні чинники бою.

Бойовий стрес є станом дестабілізуючим, який обмежує функціональні резерви організму, чим збільшує ризик психічних розладів.

Кожен військовослужбовець в умовах воєнних дій переживає стан бойового стресу, який виникає ще, до прямого контакту з реальною загрозою, та триває аж до виходу з конфлікту.

Тривале перебування людини в обстановці стрес-факторів призводить до появи психічних розладів. Їх наявність найбільше залежить від інтенсивності бойового стресу й індивідуальних особливостей військовослужбовця.

Зіткнувшись з реальністю сьогодення стало зрозумілим, що в Україні ми маємо особливу соціальну, ментальну та психологічну специфіку, яку не можливо не враховувати.

Від початку незалежності України, за відсутності таких масштабних конфліктних ситуацій, не було потреби для формування системи психологічної допомоги.

Українські психологи зіткнулися з означеною реальністю раптово, не маючи відповідної спеціалізованої підготовки. При цьому досвід зарубіжних психологів з питань переживання психотравматичних подій, активно використовувався для розроблення шляхів психологічної допомоги постраждалим, але не надавав можливості вирішити усі завдання, які виникали перед українськими фахівцями і саме за цих умов психологам та науковцям потрібно було швидко реагувати, на виклики сьогодення.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати зміни психічного здоров'я військовослужбовців в екстремальних умовах. З'ясування сутності бойового стресу та чинників, що його обумовлюють в умовах проведення антитерористичної операції на сході України.

Об'єкт розгляду статті. Бойовий стрес військовослужбовців.

Актуальність дослідження. Вплив психологічних факторів на виникнення бойового стресу у військовослужбовців в умовах антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. Досвід участі військовослужбовців в локальних війнах та збройних конфліктах в кінці ХХ на початку ХХІ століття переконливо свідчить про високий рівень психічної травматизації військових.

Перші спогади про психічні стани військовослужбовців при веденні бойових дій з'явилися на початку Громадянської війни в Америці. З 1863 року у наукових колах США починає активно використовуватися термін «ностальгія» - специфічний душевний стан солдатів. А вже у 1871 році, завдяки дослідженням психіатра Я. Да Коста, термін «ностальгія» замінюють іншим – «солдатське серце». Саме термін «солдатське серце» вважається сучасниками передвісником розвитку понять «бойовий стрес» та «післятравматичний стресовий розлад».

Іншою ранньою діагностичною категорією, яка використовувалася при дослідженнях психічних розладів, пов'язаних з участю у війні, став «травматичний невроз» - термін, уведений у 1889 році Г. Оппенгеймом для позначення органічних порушень головного мозку, що виникли у результаті як фізичних, так і психологічних факторів впливу.

У вітчизняній науці цей термін уперше було використано у 1905 році на Другому з'їзді психіатрів. Із цього часу в царській Росії починається активна фаза досліджень, щодо впливу умов бою на психічний та фізичний стан військовослужбовців: 1905 р. – «меланхолія без марення» М. Шайкевича; 1906 р. – «неврастенічний психоз у солдатів» П. Автократова та О.Озерецького; 1913 р. – «душевні рани в бою» Г. Шумкова; 1914 р. – «воєнний невроз» В. Бехтерева; 1915 р. – «бойові та окопні психічні розлади» О. Гервера. І лише у 1919 р. М. Добротворським було запропоновано об'єднати у дослідницьких цілях різні за клінікою та за проявом форми психічних розладів бойової обстановки в єдину групу з метою усунення заплутаності термінології та диференціації окремих діагностичних одиниць.

У період Першої світової війни заслуговують окремої уваги дослідження закордонних фахівців: «контузії» - британського психолога Ч. Марса, «артилерійського шоку» - англійського психіатру Т. Салмана, «військового неврозу» - австрійського психоаналітика, психіатра та невролога З. Фрейда, німецького психіатра та психолога Е. Кречмера, який описав форми негативних психічних станів: активну «рухова буря» та пасивну «мінлива смерть» у військовослужбовців в умовах ведення бойових дій.

Період у дослідженнях із зазначеної теми, який тривав у світовій психологічній та психіатричній науці з початку 20-х і до середини 30-х рр. ХХ століття, закінчився у 1936 році введенням терміну «емоційний невроз» М. Аствацатуровим. Автор вважав, що у бойовій обстановці, саме емоції та їх прояви, являють собою захисні механізми проти смертельної небезпеки.

Результати масштабного клінічного та теоретичного дослідження «Травматичні неврози війни» у 1941 році публікує А. Кардінер, де визначає психологічні проблеми ветеранів, що обумовлено зменшенням їх внутрішніх ресурсів.

Уперше було визначено, що будь-яка людина може зламатися, перебуваючи у зоні проведення бойових дій, завдяки дослідженням І. Годфілда, Р. Грінкер, К. Голдстейна, А. Кардінера, Л. Колба, Е. Міллера, В. Слатер, Г. Рейніса, Г. Шпігеля, С. Футтермана та інших.

Американські дослідники Дж. Аппель та Дж. Біб, через рік після закінчення Другої світової війни дійшли висновку, що 200-240 днів участі у бойових діях достатньо, щоб зламати навіть найсильнішого солдата. Їх думка полягала в наступному: «Не існує такого поняття, як «звикання до війни». Кожен момент бою спричиняє таку велику напругу, що люди ламатимуться у прямій залежності від інтенсивності та тривалості цього впливу».

Дослідженням, які проводилися в колишньому СРСР під час та після Другої світової війни, основна увага на жаль, приділялася лише наслідкам бойових травм і поранень (головного мозку). Вітчизняних науковців цікавило лише відстрочені реакції на психотравмуючі фактори бойової обстановки. У колишньому Радянському Союзі проблема психічних станів військовослужбовців була суто проблематикою медицини (психіатрії), вирішували її за допомогою фармакологічних препаратів, а на долю військової психології припадали лише питання, пов'язані з партійною-виховною роботою.

Вивчення проблеми бойового стресу у світовій психологічній науці почало набирати більш швидких обертів, фактично відразу після Другої світової війни. Військові дії в Кореї (1950-1953 рр.) «посприяли» цьому, так почали широко застосовувати термін «бойова втома». Війна у В'єтнамі (1965-1975 рр.), внесла у світову психологічну науку такі поняття, як «в'єтнамський синдром» та «бойовий шок». Д. Гудвін та С. Бентлі, вважали, що саме війна в Кореї дала явно зрозуміти, що «бойовий стрес» є головною причиною психічних розладів у військовослужбовців.

На думку відомого дослідника бойового стресу Л. Китаєва-Смика, який під час першої та другої «чеченських війн» в якості дослідника-психолога вивчав бойовий стрес, на війні відбувається дуже складна зміна людських емоцій, самопочуттів, діяльності, стремління, способу мислення, людських взаємин. Автор статті сам будучи заступником командира парашутно-десантної роти на початку 90-х років на Кавказі при виконанні завдань командування неодноразово був свідком змін в психіці воїнів під впливом бойового стресу і вважає що існує різна типологія реакцій психіки людини та їх поведінки на стресори екстремального середовища. Військовий стрес загострює риси характеру військових і вони набувають власних специфічних особливостей.

Сучасними дослідниками був проведений аналіз, на досвіді попередників, на поняття «бойовий стрес» (Г. Кормос, 1978; Д. Гудвін, С. Бентлі, 1987; С. Захарік, 1995; Б. Овчинніков, 1995; Є. Снедков, 1998; Л. Китаєв-Смик, 2001; В. Пономаренко, 2003; А. Іванов, М. Жуматий, 2003; А. Караяні, І. Сиромятніков, 2006; П. Корчемний, 2010; група американських дослідників Dictionary of Military and Associated Terms. Department of Defense), 2010; В. Литкін, 2015) який дозволив виділити моделі та напрямки:

основні моделі вивчення бойового стресу: «хвороби»; «стійкості»; «свідомої мотивації»; «військової індукції»; «експериментального невроту» та «засуджуюча»;

три основні напрямки, в полі яких сучасні дослідники розглядають категорію «бойовий стрес»: нормальна реакція організму на зовнішній несприятливий подразник, обумовлений бойовими діями; сукупність психічних станів, які виникають під дією екстремальних стрес-факторів; процес адаптації військовослужбовців до діяльності в бойових умовах.

За допомогою психодіагностичних методик можна розглянути адапційні можливості, найбільш поширені ситуативні або застійні розлади, механізми психологічного захисту та встановити зміни здоров'я військовослужбовців учасників АТО в екстремальних умовах. До цих змін доцільно віднести наступні показники:

1. Реакції на бойовий стрес: надпильність; перебільшене реагування; притуплення емоцій; агресивність; депресія; загальна тривожність; напади люті; зловживання алкогольними та наркотичними речовинами; проблеми зі сном; відчуття провини того, хто вижив;

2. Діагностичні критерії наявності бойового стресу є: подія травми; симптоми «уникнення»; дистрес та дезадаптація;

3. Типи характеру бойового стресу: «тривожний», «дистимічний», «педантичний», «збудливий», «застрагаючий», «екзольтований»; по властивості особистості: (депресія, істерія, психопатія); захисні психологічні механізми: «витіснення», «регресія», «заміщення», «проекція», «компенсація»; копінг-стратегії «прийняття відповідальності» та «втеча-уникнення» мають пряму кореляцію з рівнем розвитку бойового стресу;

4. Показники оптимізму, особистісного адаптаційного потенціалу, поведінкової регуляції, морально-етичної нормативності, військово-професійної спрямованості мають зворотню кореляцію з рівнем розвитку бойового стресу у військовослужбовців;

5. Показники захисних механізмів «заперечення» та «раціоналізації»; емотивний та демонстративний типи акцентуацій характеру та копінг-стратегії – «самоконтроль», «пошук соціальної підтримки», «планування вирішення проблеми» та «позитивна переоцінка», що не корелюють з бойовими стресами.

Дослідження бойового стресу при розгляді основних моделей та напрямків, дозволив визначитися з розумінням даної категорії та обґрунтувати зовнішні та внутрішні причини його виникнення.

Зовнішніми причинами виникнення бойового стресу є бойові (вид, умови, тривалість та інтенсивність бойових дій, особливості застосовуваної зброї, експлуатації бойової техніки, надійність засобів захисту, тимчасові природно географічні, погодно-кліматичні умови, обсяг і співвідношення втрат сторін, ступінь ізольованості діючих на полі бою з'єднань і частин від основних сил) та соціальні (ставлення до війни у суспільстві, ступінь популярності війни у свідомості мас, зрозумілість і внутрішнє прийняття цілей війни, представленість соціальних, економічних, національних, релігійних інтересів, згуртованість військового підрозділу, чітке й авторитетне керівництво бойовими діями).

Серед внутрішніх причин головну роль у виникненні бойового стресу відіграватимуть саме індивідуальні особистості людини, її фізіологічна, емоційно-вольова та когнітивна сфери.

Досвід участі частин і підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань у антитерористичній операції на сході країни переконливо свідчить про актуальність як проблеми виникнення психофізіологічних реакцій військових на стресогенні чинники бою, так і проблеми необхідності психологічного супроводження ведення бойових дій військовослужбовцям та надання їм у разі необхідності оперативної психологічної допомоги.

Основним психотравмуючим фактором бойової обстановки є небезпека, переживання за своє життя і фізичне здоров'я. Найбільший бойовий стрес військовослужбовці отримують, які знаходяться у безпосередній близькості від ворога. Це переживання є самим сильним і як правило пов'язане з сприйняттям жахливої картини загибелі і поранень інших людей.

Важливо зазначити, що досвід ведення бойових дій у Донецькій та Луганській областях переконливо свідчить про недоліки вітчизняної системи психологічного забезпечення, брак знань, вмінь та навичок.

Недостатній професійний досвід, відсутність бойового досвіду, тривалість перебування військовослужбовців у зоні проведення бойових дій, перебування під обстрілом, наявність ситуацій, що загрожують життю, вбивання ворога, безпосереднє бачення смерті інших людей, отримання травм (поранення), споглядання тіл загиблих та робота з ними, впевненість у власній безпеці, є основними ситуаційно - середовищними чинниками психологічних причин виникнення бойового стресу у учасників АТО.

Доведено, що в умовах бою, в яких перебуває військовослужбовець, зводять до мінімуму одну з базових потреб людини – потребу у безпеці. Підрив цієї потреби настільки є сильним, що навіть при поверненні додому військовослужбовці не відчують себе у повній безпеці.

Не останнє місце займають соціально-політичні чинники, більшість з яких повинна бути спрямована на захищеність у власній безпеці військовослужбовця, оскільки незадоволення базових потреб, є однією з головних причин виникнення бойового стресу.

Висновок. Аналіз психологічного забезпечення військовослужбовців які перебувають у зоні АТО та перенесли «бойовий стрес» показує, що внаслідок недостатньої психологічної готовності і відсутності психологічного супроводу під час екстремальних умов виникають непатологічні і патологічні зміни фізичного і психічного здоров'я бійців, такі як тривожність, астеничні порушення, вегетативні дисфункції, розлади сну, невротичні реакції, неврози, реактивні психози та посттравматичні стресові розлади. Для запобігання патологічних змін фізичного і психічного здоров'я, доцільно значно покращити психологічний супровід військовослужбовців щодо проведення тренінгів перед відправкою у зону бойових дій та після перебування в екстремальних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш А. Влияние боя на психику воина //Ориентир. - 2004. - № 6.
2. Караяни А., Сыромятников И. Прикладная военная психология. Учебно-методическое пособие. С-Пб.: Питер, 2006.
3. Кравченко К.О. Детермінанти виникнення бойового стресу у вітчизняній психології // Матеріали міжнародної НПК молодих учених НУЦЗУ «Проблеми та перспективи забезпечення»: тези доповідей. Харків, 2016. С.273.
4. Корчемний П.А. Військова психологія: методологія, теорія, практика / П.А. Корчемний // Навчальний посібник. – 2010. Інтернет доступ: <http://medbib.in.ua/voennaya-psihologiya-metodologiya-teoriya.htm>
5. Лисюк С.Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах // С.Г. Лисюк. – 2011. – 20 с.
6. Литвинцев С.В., Шамрей В.К., Рустанович А.В. О становлении системы психиатрической помощи военнослужащим в условиях боевых действий //Воен.-мед. журн. – 2002.- № 2. – С.9-17.
7. Нечипоренко В.В., Литвинцев С.В., Шамрей В.К., Снедков Е.В. Особенности организации психиатрической помощи в современных локальных войнах и вооруженных конфликтах. //Воен.-мед. журн. – 1995. - №6. – С. 18-23.
8. Решетников М.М. Психология войны: от локальной до ядерной. Прогнозирование состояния, поведения и деятельности людей / М.М. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с.
9. Сыропятов О.Г. с участием Ревенка А.А., Яновского С.С. Избранные лекции по психиатрии войн и катастроф /Под ред. А.И.Щербака. – К.: Изд. Украинской военно-медицинской академии, 1999. – 108 с.
10. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психолог. наук за спец. 19.00.09 – психологія праці в особливих умовах // Є.М. Потапчук. – 2004. – 31 с.
11. Ягупов В.В. Військова психологія / В.В. Ягупов. – К.: ВК ТОВ «Тандем». -2004. – 649 с.
12. Ярошок Ю.В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук за спец. 20.02.02. – Військова педагогіка та психологія // Ю.В. Ярошок. – 2000. – 21 с.

REFERENCES:

1. Barabash A. Vlyjanje boja na psyhyku voyna. //Orjentyr. - 2004. - № 6.
2. Karajany A., Syromyatnykov Y. Prykladnaja voennaja psyhologija. Uchebno-metodycheskoe posobje. S-Pb.: Pyter, 2006.
3. Kravchenko K.O. Determinanty vynyknennja bojovogo stresu u vitchyznjaniij psyhologii' // Materialy mizhnarodnoi' NPK molodyh uchenyh NUCZU «Problemy ta perspektyvy zabezpechennja»: tezy dopovidej. Harkiv, 2016. S.273.
4. Korchemnyj P.A. Vijs'kova psyhologija: metodologija, teorija, praktyka / P.A. Korchemnyj // Navchal'nyj posibnyk. – 2010. Internet dostup: <http://medbib.in.ua/voennaja-psihologija-metodologija-teorija.htm>
5. Lysjuk S.G. Zabezpechennja psyhologichnoi' stijkosti vijs'kovosluzhbovciv do ekstremal'nyh sytuacij profesijnoi' dijal'nosti: avtoreferat dysertacii' na zdobuttja nauk. stupenja kand. psyholog. nauk za spec. 19.00.09 –psyhologija dijal'nosti v osoblyvyh umovah // S.G. Lysjuk. – 2011. – 20 s.
6. Lytvyncev S.V., Shamrej V.K., Rustanovyh A.V. O stanovlenyy systemy psyhjatrjcheskoj pomoshhy voennosluzhashhym v uslovyjah boevykh dejstvuj //Voen.-med. zhurn. – 2002.- № 2. – S.9-17.
7. Nechyporenko V.V., Lytvyncev S.V., Shamrej V.K., Snedkov E.V. Osobennosty organizacyy psyhjatrjcheskoj pomoshhy v sovremennyh lokal'nyh vojnah y vooruzhennyh konflikтах. //Voen.-med. zhurn. – 1995. - №6. – S. 18-23.
8. Reshetnykov M.M. Psyhologija vojny: ot lokal'noj do jadernoj. Prognozyrovanje sostojanyja, povedenyja y dejatel'nosti ljudej / M.M. Reshetnykov. – SPb.: Vostochno-Evropejskij YnstytutPsyhoanaliza, 2011. – 496 s.
9. Сыропятов О.Г. с участием Ревенка А.А., Яновского С.С. Yzbrannyye lekcyu po psyhjatrju vojn y katastrof /Pod red. A.Y.Shherbaka. – К.: Yzd. Ukraynskoj voenno-medycynskoj akademyy, 1999. – 108 s.

10. Potapchuk Je.M. Social'no-psyhologichni osnovy zberezhennja psyhichnogo zdorov'ja vijs'kovosluzhbovciv: avtoreferat dysertacii' na zdobuttja naukovogo stupenja doktora psyholog. nauk za spec. 19.00.09 – psyhologija praci v osoblyvyh umovah // Je.M. Potapchuk. – 2004. – 31 s.

11. Jagupov V.V. Vijs'kova psyhologija / V.V. Jagupov. – K.: VK TOV «Tandem». -2004. – 649 s.

12. Jaroshok Ju.V. Reguljacija psyhichnoi' napruzhenosti vijs'kovosluzhbovciv v ekstremal'nyh umovah sluzhbovo-bojovoi' dijal'nosti: avtoreferat dysertacii' na zdobuttja nauk. stupenja kand. psyholog. nauk za spec. 20.02.02. – Vijs'kova pedagogika ta psyhologija // Ju.V. Jaroshok. – 2000. – 21 s.

Без рецензії.

Мищенко А.А., Пантась С.О., Шугалий О.А., Гетьман А.В.

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ БОЕВОГО СТРЕССА У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВО ВРЕМЯ ПРОВЕДЕНИЯ АТО

В статье представлен теоретический обзор вопроса изменения психического здоровья военнослужащих, который формируется под воздействием экстремальных условий. Рассмотрены основные психоэмоциональные состояния военнослужащих в условиях боевых действий. Охарактеризованы основные зависящие от ситуации и среды сопутствующие факторы боевого стресса военнослужащих – участников АТО. Анализируется сущность «боевого стресса» и условия реагирования на него, отмечается влияние форм страха, переживания боли и адаптации психики в условия боевых действий.

Рассмотрены основные модели и направления боевого стресса, которые позволили определиться с пониманием данной категории и обосновать как внешние так и внутренние причины его возникновения.

Проанализирован опыт участия подразделений Вооруженных Сил Украины и других военных формирований в антитеррористической операции на востоке страны, который показал актуальность проблемы возникновения психофизиологических реакций военных на стрессовые факторы боя, так и проблемы необходимости психологического сопровождения после ведения боевых действий военнослужащих и предоставления им в случае необходимости оперативной психологической помощи.

Сделан вывод, что для предотвращения патологических изменений психического здоровья, целесообразно значительно улучшить психологическое сопровождение военнослужащих путем проведения тренингов перед отправкой в зону боевых действий и после пребывания в экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: военная психология, психоэмоциональное состояние, боевой стресс, экстремальные условия, боевые действия.

Mischenko A.O., Pantas S.O., Shugaliy O.O., Hetman A.V.

THE INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL FACTORS ON THE ARRIVAL OF STRENGTHS AT THE STAFF AT THE TIME OF THE ATO

The article presents a theoretical review of the changes in the mental health of military personnel, which is formed under the influence of extreme conditions. The basic psychoemotional states of servicemen in the conditions of combat operations are considered. The main situational-environmental, and related factors of the psychological factors of combat stress of military servicemen - ATO participants are characterized. The essence of "combat stress" and conditions of reaction to it are analyzed, influence of forms of fear, experience of pain and adaptation of the psyche in the conditions of fighting is indicated.

The main models and directions of a combat stress which have allowed to decide on understanding of this category are considered and to prove both the external and internal reasons of its emergence.

The experience of participation of the Armed Forces of Ukraine and other military formations in the anti-terrorist operation in the east of the country was analyzed. It showed the urgency of the problem of the psychophysiological reactions of the military to the stressful factors of the battle, as well as the need for psychological support after conducting combat operations of servicemen and providing them with operational psychological assistance.

It is concluded that in order to prevent pathological changes in mental health, it is advisable to significantly improve the psychological support of servicemen by conducting trainings before sending to the combat zone and after being in extreme situations.

Keywords: military psychology, psychoemotional state, combat stress, extreme conditions, combat actions.